

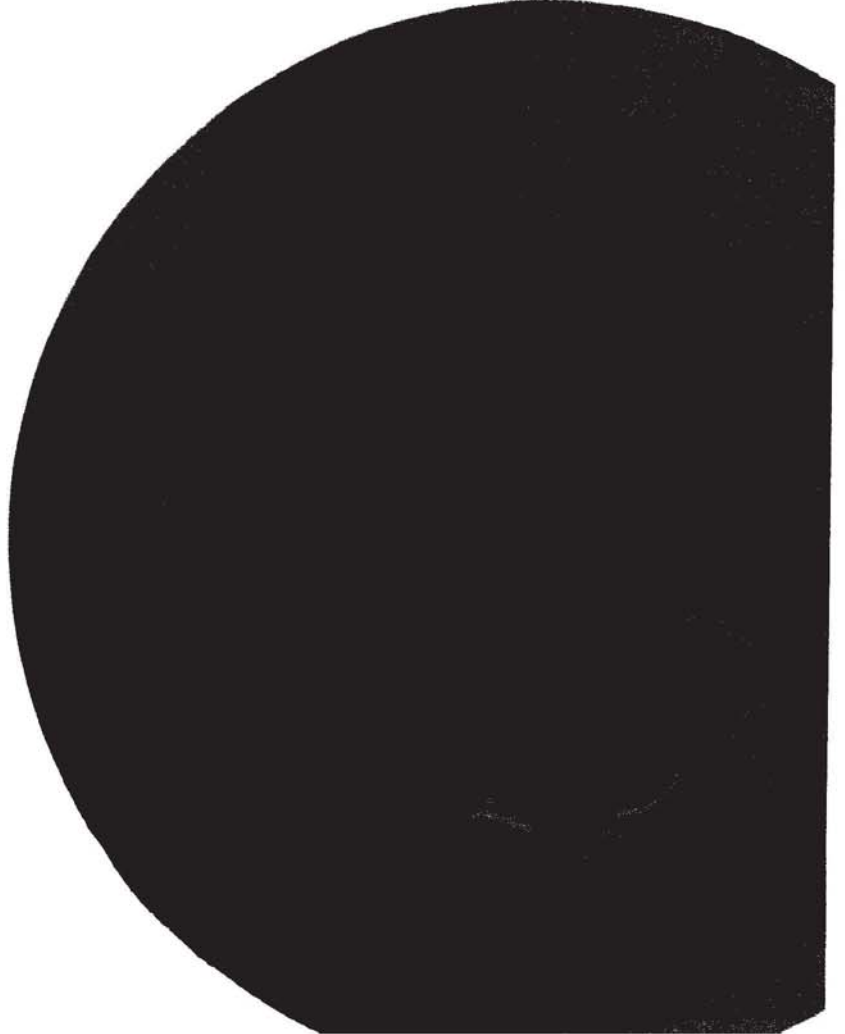
cahiliye dönemi arap edebiyatında şiiir sanatı

MURAT ÖZCAN

Arş.Gör., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

İslam öncesi Arap toplumunda kültürel hayat çok canlıydı. Şiiir ve edebiyata önem veriyorlar, bazı musiki aletlerini biliyor ve kullanıyorlardı. Çölde yolculuk yapan kervancıların veya hayvanlarını otlatan çobanların atmosferden etkilenerek duygularını şiiir ve nağmelerle ifade etmeleri bu dönemde gayet doğaldı.

Cahiliye Arap toplumu, çöl ikliminin şekillendirdiği haşin bir karaktere sahipti. Bu karakterini; birçok insanın hayatı pahasına, birinin diğerine neden kabul edildiği, ilkel kabile savaşlarında sergilemişti. Bu savaşlardaki kahramanlıklar, ömür boyu bir şeref payesi olarak taşınıyordu. Üstünlük, bu savaşlarda yapılan fedakârlık ve yiğitliğe bağlıydı, misafire hürmet ve ikram adına yapılan israf da savaşlardan arta kalan zamanlarda bir fazilet ve cömertlik göstergesiydi.¹



İslam'ın gelişiyle sosyal ve edebî alanda kendini gösteren değişimden şiir de nasibini almıştı. Cahiliye devrinde kabileler arası mücadelede aktif rol oynayan ve bu nedenle bolca medih, hiciv, fahr ve fahş içeren şiirin, İslam'ın gelişiyle konuları ve işlevi değişmişti. Tamamı olmasa da büyük bir bölümü konu bakımından İslâmî ölçülere girmiştir. Medh ve hicvin miktarı ve bunlar yapılırken yapılan aşırılıklar yerini İslam'la övünme, Peygambere methiye, şehitlere yapılan mersiye bırakmıştı.² Atasözleri, hikmetli sözler, dinî vaaz vb. hususlar şiirde ağırlık kazanmıştı.

Râşid Halifeler, şiirde seçici davranmış ve İslam esaslarına uygunluk konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Kabile kavgalarını körükleyen hicivlere karşı çıkmışlar ve kardeşlik bağının zedelenmemesine özen göstermişlerdir.

Râşid Halifeler dönemi şairlerinin hemen hepsi hem Cahiliye'de hem de İslâmî dönemde yaşamış muhadram şairlerdi.³ Bu nedenle de bu dönemin şairlerinin çoğunluğu Cahiliye'de meşhur olmuş ve şairlik yaşamlarının büyük kısmını bu dönemde geçirmiş şairlerdi. Medih, hiciv, fahr, hamaset, mersiye ve vâsif gibi konular şekil itibarıyla aynı olmakla birlikte muhteva bakımından farklılaşmıştı.

Râşid Halifeler, şiirde seçici davranmış ve İslam esaslarına uygunluk konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Kabile kavgalarını körükleyen hicivlere karşı çıkmışlar ve kardeşlik bağının zedelenmemesine özen göstermişlerdir. Bunun yanında Kur'ân'ın anlaşılması için cahiliye şiirinin ezberlenmesini ve nesilden nesle aktarılmasını teşvik et-

mişlerdir. Hem Kur'ân'ın hem de Hadis'in dil inceliklerinin anlaşılmasının yanında gramer kurallarının tespiti bakımından da şiire gerekli önemi vermişlerdir.

İslâm öncesi döneme bakıldığı zaman en etkili sanatın şiir sanatı olduğunu görüyoruz. Öyle ki şiir ve şair hayatın her alanına girebiliyor, şairlere çok büyük itibar gösteriliyordu. Hatta fakir dahi olsalar yine de siyasî görüşmelere katılan, kabilesinde büyük bir övünç kaynağı olan, bir kabile de bulunmadığı zaman utanç ve zelillik duygusu oluşturan, bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır şairler. Kısaca yaşadıkları toplumda; toplumlarının efendileri sayılmaktaydılar.

Şiir; cahiliye döneminde, müşriklerin şan ve şereflerini koruyan, mazide başardıkları büyük işleri unutulmaktan kurtaran, hatıralarını canlı tutan ve yayan tek bilgi kaynağıydı. Bu nedenle İbn Kemâl gibi bazı bilginler şiiri bir ilim olarak nitelmişlerdir.

Kimi eski yazarlar da şiirin; Arap toplumu içindeki yer ve önemine değinirken; Arapların bütün bilgilerinin içine alan, bunların korunmasını sağlayan, daima başvurdukları, yararlandıkları eserleri olduğunu söylemişlerdir.⁴ Şiirin Arap toplumu için yerine getirdiği tarihsel ve toplumsal işlev göz önüne alınca bu değerlendirmelerin abartılı olmadığı görülür.

Şairlerin gücü, yalnız söz sanatındaki ustalıklarından değil, aynı zamanda kâhinlik niteliğini taşımalarından da geliyordu. Arap toplumunda çok eskilerden beri şairlerin kendileriyle ilişki kurduğu, bilgi ve ilham aldığı bir cine sahip olduğuna inanılıyordu. Şairler de bu inancı canlı tutmaya özen gösteriyorlardı. Örneğin 'el-Hatay' cinlerden bir arkadaşı bulunduğunu; 'el-Ferazdak' gerektiği zaman cini ile görüştüğünü, 'Kusayyir' de şiire bir cinin yardımı ile başladığını

söylüyordu. Bu inanç hem ilham kaynağını insan üstü sihirli bir aleme bağlayarak şairde doğa üstü güçler bulunduğu zannını güçlendiriyor, hem de bunun sonucu olarak şairlerinin etki gücünü artırıyor ve ona kâhnilik niteliği kazandırıyor.⁵ Şiirin ve şairlerin böylesine önem kazandığı cahiliye toplumunda; onun gelişmesini sağlayan, onu besleyen kimi etkenler, gelenekler oluşmuştu.

Kimi şairler de kabilelerinden ayrılarak kendilerine zengin birer koruyucu bulurlardı. Bu şairler nüfuz sahibi hamilerinin yanında kabilelerinin çıkarlarını korurlardı. Lahmî ve Gassanî melikleri böyle birçok şaire koruyuculuk yaparlardı. Hira ve Lahmî sarayları da şiirin gelişmesinde çok etkili olmuşlardı. Aynı zamanda şairler; meliklere, krallara ve kabile reislerine medhiyeler yazar ve bunun karşılığında para alırlardı. Bu ücrete caize denirdi.

Cahiliye döneminin Yahudi şairlerinin şiirleri ile Arap şairlerinin şiirleri dil, düşünce ve konu bakımından hiç farklı bir nitelik taşımazdı. Yahudiler ile Araplar aralarında kız alıp veriyorlardı. Aslında, onlarla Araplar arasında dinleri dışında bir farkın olduğu söylenemezdi. Ama buna rağmen Arapların içinde tümüyle asimile olmamış ve inatla Yahudilik şuurunu devam ettirmişlerdir. Zahirî Araplaşmalarına gelince, Arabistan'da kalabilmek için başka çareleri yoktu.⁶

Cahiliye dönemi şiirleri yazılı olarak günümüze ulaşmamıştır, bu şiirler rivayet yoluyla hafızalarda kaydedilerek günümüze aktarılmıştır. Adonis bu yüzden Cahiliye dönemi Arap şiiri için "Sözellik" terimini kullanmıştır ve bu asırdan sonraki dönemlerde Arap şiirinin yazımına özellikle de estetiğine etkisini belirtmek için kullanmıştır.⁷ Aslında

Cahiliye şiiri şarkı olarak doğmuştur. Yani okunmamış, işitilmemiş; yazılmamış, söylenmiştir. Yine Adonis bu şiirler için; sözün, özellikle de yazının ifade edemediği noktaları aktarırdı, bu durum ses ile konuşma, şair ile sesi arasındaki ilişkinin derinliği, zenginliği ve karmaşıklığının bir göstergesi idi, demiştir. Cahiliye şiirinde konuşmanın ses değerleriyle, duygusal ve duyarlı içeriği arasında derin bir uzlaşma bulunmaktadır.

Cahiliye şairleri hitap ettikleri kişilere gelenek ve göreneklerinden, savaşlar ve kahramanlıklar, zaferler ve yenilgilerden bahsederdiler.⁸ Cahiliye şairinin, halka yaşamsal, ilkesel ve ahlâkî olanı; özgün bir tarzda ve

Cahiliye Araplarının şiir söylemeyi, şiir okumaktan ayrı bir yetenek kabul ettiğini anlamaktayız. Şiir okuma bir yetenektir, bu yeteneği kullanarak dinleyicilerin ilgisini çekmek ve onlar üzerinde etkili olmak ayrı bir sanattır.

şiirsel bir dille sunması gerekiyordu. Cahiliye şairi bunu yaparken kendisinden ziyade topluluktan söz ediyordu ve aynı zamanda da kendisinden bahsediyordu. Şair âdeta tanık ve şairdi, diyor Adonis ve Cahiliye şiirindeki görüş ayrılığına şaşmamak gerektiğini savunuyor, konunun bir fakat anlatımların farklı olduğunu ifade ediyor. Câhız'ın da belirttiği gibi şiir, söyleyenin dilinde başka bir güzeldi. Buradan Cahiliye Araplarının şiir söylemeyi, şiir okumaktan ayrı bir yetenek kabul ettiğini anlamaktayız. Şiir okuma bir yetenektir, bu yeteneği kullanarak dinleyicilerin ilgisini çekmek ve onlar üzerinde etkili olmak ayrı bir sanattır.

Cahiliye şairinin şiiri kendisi için değil, başkası için söylediği görülür. Okurken karşı-

sındakini etkilemeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden bu dönemde şairin şairliği, dinleyicinin ruhunu etkileyen yaratıcılık gücüyle ölçülürdü. Cahiliye döneminde şiir bir yaşam tarzıydı. Ayrıca şiirlerde ritim esastır. Şiirde ruh ile bedeni uzlaştıran bir güç vardır. Cahiliye Arapları, doğaları gereği ritimde, anlamların ruha ait hareketlerle lafza ait hareketlerin vezinlere uygun olmasının gerekliliğini keşfetmişlerdir. Araplar, Cahiliye şiirinin onların ilk şiirleri olduklarını kabul etmektedirler.

Gramer, retorik ve müzikte otorite olan Halil b. Ahmed, Cahiliye şiirinin musikisini inceleyerek Arapların özellikle şiir ve şarkı alanında, kendilerine özgü nitelikleri bulunan müzikleri olduğunu belirtmiştir.

Muallakalar, dönemin sosyal hayatını ve şairlerin yaşadığı çevrenin doğal özelliklerini belgesel gibi göz önüne sermektedir. Bu eserler yazıldıkları günden bu günümüze İslamî ilimlerde, Arap gramerinde ve belagatinde temel kaynak olma özelliğini devam ettirmektedir. Özellikle tefsirde en önemli dil malzemesi olarak Cahiliye şiiri kullanılmaktadır.

Cahiliye döneminde "kayne" ve "muğanniye" denilen şarkıcılar vardır. Bunlar genellikle fuhuş yapılan, alkol alınan ve kumar oynanan mekânlarda şarkı söyleyen kişilerdi. İslam, bunların yapılmasını haram kılıp yasaklayınca bu tür mekânlar kapanmıştır. Bu kişiler, bunu bir meslek haline getirmeden, çeşitli vesilelerle sevinç ve mutluluk günlerinde şarkı söylemeye devam etmişlerdir.

Adonis'in bir diğer tespiti de Cahiliye devrinde, şiir okumanın sonraki yüzyıllarda da devam eden birtakım kuralları olduğudur. Ör-

neğin, bazı şairler şiirlerini ayakta okurken bazıları da kibirlerinden ötürü şiirlerini oturdukları yerden okurlardı.⁹

Cahiliye devrinin şaheserleri kabul edilen Muallakalar (el-Muallakatu's-Seb'a, Yedi Askı) Arap şairlerinin en güzel şiirleridir. Altın suyu ile yazılarak; "Kâbe duvarına asılan şiirler" adıyla ünlünen, bazı araştırmacılara göre yedi, bazılarına göre de on şaire ait olan bu kasideler; dönemin geleneksel, herkese açık olan panayır ve fuarlarında yapılan yarışmalarda jüriler önünde okunmuş ve bu yarışmayı kazanmışlardır. Gelenek haline gelmiş bu törenler, her yıl kabileler arasındaki savaşların ve kavgaların kesildiği belirli günlerde kurularak; Ukaz, Zu'l-Mecaz, Mecennetu'Sahr ve Dûmetu'l-Cendel gibi panayırlarda yapılırdı. Bunların arasındaki en meşhuru Taif ile Nahle arasındaki geniş alanda kurulan Ukaz panayırdır.

Muallakalar, dönemin sosyal hayatını ve şairlerin yaşadığı çevrenin doğal özelliklerini belgesel gibi göz önüne sermektedir. Bu eserler yazıldıkları günden bu günümüze İslamî ilimlerde, Arap gramerinde ve belagatinde temel kaynak olma özelliğini devam ettirmektedir. Özellikle tefsirde en önemli dil malzemesi olarak Cahiliye şiiri kullanılmaktadır.

Cahiliye şiirinin yazılmadan yıllarca hafızalarda kalması onların hayata, toplumun ortak duygularına sıkı bir şekilde bağlı olması sayesinde sağlanmıştır.¹⁰

İster eş-Şenferâ (ö:600) ve Taabbeta Şerran (ö. 530) gibi yağmacı ve fakir bir haydut, ister İmruu'l-Kays (ö. 545) gibi bir prens veya 'Amr b. Kulsum gibi bir kabile reisi olsun şairler, daima arasında yetiştigi topluluğun üzerinde hassasiyetle durduğu bazı özellikleri temsil ederler.¹¹ Araplar belagatli sözlerden çok etkilenirler, bazen bir beyit bile

kendilerini ayaklandırıp oturtmaya kâfiydi. Şair, hicvi silah gibi kullanarak karşı tarafta yara açar, kabileleri heyecana sevk ederek birbirlerine düşürebilirdi. Çoğu Arap, şairlerin kendilerini yermelerinden çekinerek onları sürekli överlerdi.

Araplar; çocuklarının hep büyük bir komutan olmaları yerine, büyük bir şair olmalarını istemişlerdir. Araplara göre o dönemde şair; bilen insandı. Goldziher'e göre ise şair; "Tabiat üstü, sihrî bir bilgiye sahip olan, her şeyi sezerek bilen" kişiydi.

Panayırlardaki şiirler, âdeta günümüz reklâmlarına, şairler reklâmcılara, dinleyiciler de tüketicilere benzemektedirler. Kimin reklâmı yani şiiri daha çok tutarsa onun malları daha çok rağbet görmekteydi. Diğer yandan, reklâmı yani şiiri sevmeyen, tutulmayan satıcının malları elde kalmaktaydı. Bunun yanı sıra Cahiliye şiiri toplumsal hayatın en belirgin özelliklerini aktaran önemli bir kitle iletişim aracı olma görevini yerine getirerek bir bakıma günümüzün radyo ve televizyonun yerini almaktaydı.¹²

Cahiliye şiirinin güvenirliliği hakkında birçok tereddütlü görüş vardır. Bu şiirler için ilk önce Th. Nöldeke (ö.1865) daha sonra W. Ahlwardt (ö. 1872) ve W. Muir (ö. 1875), son dönemde de Margoliouth 1925 yılında yazdığı makalesinde; yazıya geçmeden önce Arap şiirinin bozulduğunu ve bu devirde uydurmacılığın da geliştiğini ileri sürerek, Cahiliye dönemine ait şiirlerin hemen hepsinin İslamiyet'ten sonra yazıldığını iddia etmektedirler.¹³ Bu görüşü Taha Hüseyin el-Edebu'l-Cahili adlı eserinde;¹⁴ Türklerden de Nihad Çetin (ö.1991) Eski Arap Şiiri adlı eserinde savunmuşlardır.¹⁵

Bu eserlerin her şeye rağmen, eski ve sanatsal değerlere sahip olduklarını unutmamalıyız. ■

dipnotlar

- ¹ A. Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'arabî*, Kahire, ts., s. 82.
- ² Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'arabî* (I-IV), Beyrut 1992, c. I, s. 239.
- ³ Yusuf Sancak, Hz Peygamber Devrinde Şiir, Erzurum, 1991, s. 35.
- ⁴ Aysel Ergül, *Cahiliye Döneminde Siir ve Kadın Şairler* (Y. Lisans Tezi), Erzurum,1991, s. 84.
- ⁵ Nurettin Ceviz ve Diğ., *Yedi Askı-Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara, 2004, s. 7.
- ⁶ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973, s. 8-10.
- ⁷ Adonis, *Arap Poetikası*, Çev: E. İşler, İstanbul, 2004, s. 13.
- ⁸ A.e, s. 14.
- ⁹ A.e., s. 16.
- ¹⁰ Nurettin Ceviz ve Diğ., a.g.e., s. 9.
- ¹¹ Çetin, a.g.e., s. 9-10.
- ¹² Geniş bilgi için bakınız: Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973.
- ¹³ Aysel Ergül, a.g.e., s. 51.
- ¹⁴ Nurettin Ceviz ve Diğ., a.g.e., s. 20.
- ¹⁵ Nihad M. Çetin, a.g.e., s. 8- 13.